

Мищенко А.М.

Особливості інтерпретації моральної дилеми в політиці на прикладі концепції Майкла Оукшота

У статті проаналізовані погляди щодо вирішення моральної дилеми в політиці видатного британського політичного філософа Майкла Оукшота. Як представник ціннісно-нейтрального підходу до співвідношення політики та моралі він відстоював думку про те, що рефлексивна моральна свідомість породжує в політиці нетерпимість і фанатизм.

Ключові слова: політика, мораль, моральна дилема в політиці, ціннісно-нейтральний підхід до співвідношення політики та моралі, Майкл Оукшот.

вал мысль о том, что рефлексивное моральное сознание порождает в политике нетерпимость и фанатизм.

Ключевые слова: политика, мораль, моральная дилемма в политике, ценностно-нейтральный подход к соотношению политики и морали, Майкл Оукшотт.

The article analyzes the views to resolving conflicts between politics and morality by the famous British philosopher Michael Oakeshott. As a representative of value-neutral approach to the relationship between politics and morality he defended the idea that reflexive moral consciousness generates policy intolerance and fanaticism.

Key words: politics, morality, moral dilemma in politics, value-neutral approach to the relationship between politics and morality, Michael Oakeshott.

УДК 321.01:172.1

Мищенко А.М.,
аспірант кафедри політології
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В статье проанализированы взгляды на решение моральной дилеммы в политике выдающегося британского философа Майкла Оукшотта. Как представитель ценностно-нейтрального подхода к соотношению политики и морали он отстаи-

Проблема інтерпретації моральної дилеми в політиці залишається каменем спотикання у філософському та політичному дискурсах протягом багатьох століть. Усі концепції і підходи до вирішення моральної дилеми в політиці умовно можна розділити на три великі групи: ціннісно-нейтральний підхід, етизація політики та компромісний підхід. Одним з найбільш популярних підходів до вирішення моральної дилеми в політиці залишається ціннісно-нейтральний. Його прибічники вважають, що політику не варто розглядати в етичних категоріях, адже це може зашкодити як політиці, так і моралі. Ці сфери мають настільки різні цілі й засоби їх досягнення, що фактично є неспівставними. Тобто будь-які намагання інтерпретувати політику в межах її етизації розглядаються як штучні й небезпечні, тому що несуть у собі непередбачувані наслідки. Виклики останніх десятиліть змушують більш детально вивчати концепції, присвячені інтерпретації моральної дилеми в політиці. Одним з тих, хто досліджував підняту проблематику в рамках ціннісно-нейтрального підходу, був британський політичний філософ Майкл Оукшот.

Підхід до вирішення моральної дилеми М. Оукшота варто аналізувати через розроблений ним теоретико-методологічний інструментарій. «Основу пізнавального методу М. Оукшота становить складний синтез скептицизму, критицизму і діалектики» [5, с. 84]. Скептицизм несе в собі розуміння обмеженості й відносності будь-якого судження і передбачає відповідальність за сказане. В політології такий підхід пов'язаний з постійними сумнівами щодо всього, що намагається зафіксувати політичну реальність, зробити її непорушною; насамперед йдеться про сумнів в будь-яких ідеологічних постулатах. Такий підхід заперечує

можливість органічного поєднання моралі та політики, адже це передбачає базування останньої на «етичному каркасі», який має бути незмінним і універсальним. Критичний підхід пов'язаний вже не так з рефлексією, як з реальними діями, тому ним варто керуватися, щоб уникнути ідеологізації, догматизму та редукціонізму. Діалектичний підхід передбачає розуміння неідеальності світового устрою і обмеженості пізнавальних можливостей, а також відсутність абсолютних істин й ідеалів. Таким чином, всі зазначені підходи заперечують можливість застосування етичних універсалій до політичного життя, адже це означало б цілковиту його ірраціоналізацію.

Моральне життя М. Оукшот визначає як життя серед людей. «Моральне життя – це людські відчуття і поведінка, детерміновані не природою, а мистецтвом. Це така поведінка, якій є альтернатива» [1, с. 111]. Насамперед йдеться про вибір між добром і злом, при цьому вибір може бути зроблений несвідомо. «Моральна поведінка – це мистецтво, а не природний дар: вона є здійсненням набутого вміння. Але вміння в цьому випадку полягає не у знанні того, як отримати бажане з найменшою витратою енергії, а у знанні того, як вести себе так, як ми повинні поводитися: вміння не в області бажання, а в схваленні і вчиненні того, що схвалюється» [2, с. 153]. Вчений розрізняє три види моральної мови: мораль громадських зв'язків (вважається, що будь-яка діяльність носить суспільний характер, а люди розглядаються тільки як члени суспільства), мораль індивідуальності (акцент робиться на індивідуальному виборі людини, а мораль визначається як мистецтво взаємного пристосування), мораль загального блага (критерій правильності – суспільна користь, мораль розумі-

ється як мистецтво досягнення і підтримки загального блага).

М. Оукшот вважає, що мораль суспільства – це поєднання двох крайнощів, ідеальних типів (які дуже мало відрізняються від реально існуючих): відповідно до першої моральне життя – це звичка відчуття та поведінки, а друга є рефлексивним застосуванням морального критерію. Тобто мораль, за М. Оукшотом, існує у двох формах. Перша виражається у звичних емоційних уподобаннях і поведінці; друга – у свідомому прагненні до моральних ідеалів і виконання моральних правил.

Аналізуючи першу форму морального життя, філософ робить висновок, що в сучасному світі поведінка часто є актом узгодження з певним звичаєм, що існує. Вона є нереклексивною, тобто не вимагає роздумів і вантажу сумнівів, людині достатньо лише слідувати традиціям. У такій поведінці вчинення дій кількісно рівне відсутності цих вчинків. Важливо розуміти, що кожна форма морального життя залежить від освіти. Люди засвоюють звичаї, живучи з іншими людьми (так само, як і рідну мову) і неможливо визначити точний момент, коли починається цей процес. Тут відсутній момент завчання правил, їх не потрібно формулювати. «Освіта, за допомогою якої ми засвоюємо звички відчуття та поведінки, не тільки народжується одночасно зі свідомим життям, але й безперервно здійснюється в практиці й спостереженні, в кожен момент нашого неспання, а можливо, навіть у наших снах, і те, що починається як імітація, продовжується як вибіркове підпорядкування великій різноманітності традиційної поведінки» [1, с. 113]. Такий тип світопізнання, на думку М. Оукшота, неминучий, і це невід’ємна частина освіти як такої. Хоча такий тип моральної освіти не може дати людині цілісного знання, оскільки вона отримує лише певний навик, але не розуміння того, чому саме він є оптимальним. Щоб показати це, вчений використовує метафору з грою: людину, згідно з цим типом освіти, можна навчити грати в гру, не порушуючи правил, однак вона не знає самих цих правил, тому ніколи не буде усвідомлювати, чи насправді не порушує їх. У реальності виходить, що людина може діяти без зайвих роздумів і сумнівів, проте пояснити свою поведінку не здатна. Така форма моралі сприяє стабільності суспільства, оскільки в ній немає поля для різких поривів і змін. «Відсутність усвідомленої стійкої системи (наприклад, системи абстрактних моральних ідеалів), відмінної від самих способів поведінки, не веде до такого типу руйнування, яке впливає з виявлення деякого недоліку в системі моральних ідеалів або її суперечливості. Теоретична помилка щодо моральних ідей чи думок не компрометує моральне життя, міцно вкорінене у звичай поведінки» [1, с. 114]. Тобто така система

є гнучкою, що дає змогу їй не руйнуватися, а пристосовуватися до змін. Цьому сприяє те, що в ній немає нічого незмінного і вона допускає як певні зрушення, так і незначні зміни.

Друга форма морального життя включає в себе два способи прояву: у свідомому прагненні до моральних ідеалів і в рефлексивному виконанні моральних правил. Рефлексивною активністю при такій формі морального життя є, окрім іншого, і втілення правил в життя відповідно до ситуації. Моральний ідеал, необхідні правила при цьому типі освіти вербально виражаються, вони повинні бути зрозумілі і недвозначні. Відповідно, з’являється можливість критики тих чи інших форм поведінки і моральних ідеалів. Що стосується безпосереднього типу освіти, який відповідає другій формі морального життя, то вона вимагає набагато більших зусиль, ніж просто спостереження: це інтелектуальна вправа з виявлення та розуміння моральних ідеалів, вправа в мистецтві інтелектуального оперування ідеями і вправа в застосуванні ідеалів до конкретних ситуацій. «Така форма морального життя може у всій повноті здійснюватися тільки тим, хто частково є філософом і частково аналітиком, який піддається самоаналізу: метою цієї моральної освіти є поведінка як результат культивованих спільнотою рефлексивних здібностей кожного індивіда» [1, с. 117]. Подібний тип освіти набагато небезпечніший, ніж перший, оскільки він не забезпечує людині впевненості в діях. Вона може бути впевнена у своєму моральному ідеалі, однак це не наблизить до розуміння того, як треба діяти в конкретних ситуаціях. На противагу першій формі морального життя, мораль ідеалів не є гнучкою, тому вона не схильна до змін, що приводить до краху і заміни. Ще однією небезпекою як для індивіда, так і для суспільства є те, що ця форма морального життя культивує фанатизм і заперечення всіх інших точок зору.

Оскільки обидві ці форми є ідеальними типами, в реальності переважає їх поєднання, проте воно теж може бути двох видів: з перевагою звичаю або з переважанням рефлексії. У християнському світі переважає поєднання, коли культивується прагнення до моральних ідеалів, що породжує нетерпимість і фанатизм, прикриваючи моральне помутніння. Відмінною рисою європейської моралі є і те, що прагнення до ідеалів вважається тут найкращою формою на противагу моралі звичаєвої поведінки як примітивної форми. Створюється ілюзія того, що пропагується «наукова» мораль, що насправді не є правдою.

Для Європи до XVI століття характерна була обцинна мораль, яка з цього періоду трансформується в мораль індивідуальну. Це привело до появи специфічного типу людей, які самі не здатні приймати рішення, весь час намагаючись перекласти відповідальність на когось іншого, в тому

числі на правителів. «Мораль «антиіндивідуалізму» – мораль «рівності» та «солідарності»; ядро цієї моралі – «спільне благо». Формою співжиття людей є не «асоціація», а «община»» [7, с. 142]. Таке неприйняття моралі індивідуальності вплинуло на розвиток колективістської моралі й навіть на інститут держави, спровокувавши появу образу соціальної держави. Аналізуючи в цьому контексті праці Т. Гоббса, М. Оукшот доходить висновку, що в них набагато більше ліберальних ідей, ніж прийнято вважати. Це пов'язано з тим, що авторитаризм Т. Гоббса набагато сумісний з індивідуалізмом, ніж з колективізмом. Також важливим моментом є те, що Т. Гоббс розмежував раціональну та моральну поведінку. Це розмежування можна інтерпретувати як штучне нав'язування моралі, проте вчений цього не робить.

М. Оукшот зазначає, що найпоширенішою інтелектуальною течією в сучасній Європі є раціоналізм, тому важливо зрозуміти, чим для раціоналістів є мораль. «Мораль раціоналіста – це мораль свідомого слідування ідеалам моральності, цієї моралі навчають шляхом приписів, шляхом викладення і роз'яснення моральних принципів. І все це подається як більш висока моральність («мораль вільної людини» та інші голосні фрази), ніж та, що виражається у звичці, несвідомому дотриманні традиції моральної поведінки; насправді ж раціоналістична мораль є не чим іншим, як зведенням моралі до техніки; оволодіти такою мораллю можна через засвоєння ідеології, а не через моральне виховання» [3, с. 36]. Раціоналізм передбачає руйнування тих підвалин, що існують, і зведення на їх місці нових, які відповідали б цьому типу мислення і мали б вигляд доктрини. По відношенню до моралі це означає перекреслення звичок і традицій, які передавалися від покоління до покоління, результатом якого є нинішній стан суспільної звичаєвості. Також важливо розуміти, що моральні судження (схвалення або осуд) є частиною моральної діяльності, а не її причиною або наслідком. Оскільки діяльність завжди здійснюється за певним шаблоном, можна зробити висновок, що традиції і є частиною цього шаблону. Деякі події можуть підривати нормальний розвиток морального життя і поставити під сумнів його ефективність, і тоді слід шукати вихід із ситуації за допомогою незмінних максим.

Розмірковуючи про політичне владарювання, М. Оукшот з великої кількості влучних метафор обирає чотири, які справили найбільший вплив як на філософське осмислення, так і на буденне розуміння цього процесу: порівняння з веденням господарства, діяльністю головнокомандуючого, виховною діяльністю та діяльністю спортивного арбітра. Найцікавішою, виходячи з теми дослідження, є порівняння з виховною діяльністю. Управління порівнюється з учінням, настановою.

«Одразу виникає запитання: чому правителі вчать своїх підданих? На це запитання є багато відповідей, найпоширеніша з них говорить, що правити – це прививати звичаєвість і вчити добродієчному життю» [4, с. 78]. Проте раніше ця функція не належала державі, а була привілеєм церкви. Коли ж світське правління, після втрати церквою авторитету й монополії на виховання звичаєвості, частково перебрало цю функцію, вона почала втілюватися в уявленнях про верховенство закону. Проте М. Оукшот вважає, що ця діяльність, по суті, є нав'язуванням, адже функцію виховання можна перекласти на інших виконавців. Якщо саме держава матиме монополію на надання пріоритету тим чи іншим цінностям, це призведе до втрати плюралізму й підлаштування всіх людей під єдиний ціннісний стандарт. І навіть якщо цей стандарт відповідатиме інтересам більшості людей, він ніколи не задовольнить потреби усіх. Держава, яка виконує функцію нав'язування колективістської моралі, робить це або у вигляді релігії, або як продукування ідей про національне будівництво, або ж через розподільчу функцію і пропагування рівності. Тому, на думку вченого, саме остання метафора, тобто порівняння правління з діяльністю спортивного арбітра, є найбільш вдалою, адже тоді правитель виконує стабілізуючу функцію. В такому випадку не потрібно направляти суспільство й прискорювати його розвиток. Проте саме це розуміння заперечує можливість надання державі виховної функції, адже вона не передбачає єдності централізованої влади навколо себе, як це впливає з функції арбітражу. Таким чином, надання державі функції виховання населення не є адекватним реальності, тому що це може породжувати нестабільність суспільства або намагання підвести все населення під єдиний стандарт, який би влаштував владу.

Отже, основними цінностями для М. Оукшота є множинність точок зору і можливість обирати. Абсолютні моральні цінності, на його думку, є несумісними з політикою і не можуть бути універсальним критерієм оцінювання вчинків в політиці. Держава не повинна брати на себе виховну функцію, адже тоді виникає небезпека стандартизації моральних норм, а, отже, і людської поведінки, що є ознакою авторитарних суспільств. Крім того, мораль не є однорідним і універсальним явищем, вона аналізується через призму способів становлення людини в суспільстві, через соціалізацію. Відповідно, мораль може бути заснована на звичці та на рефлексії. Домінування першої форми є гарантом стабільності суспільства й моральних ідеалів. Проте в Західному світі прийнято вважати мораль, засновану на звичці, примітивною формою, тому популяризується рефлексивна мораль, що призводить до постійних криз звичаєвості, які породжують авторитарні й тоталітарні ідеології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оукшот М. Вавилонская башня / М. Оукшот // Рационализм в политике. – М., 2002. – С. 110–127.
2. Оукшот М. Моральная жизнь в сочинениях Томаса Гоббса / М. Оукшот // Рационализм в политике и другие статьи. – М. : Идея-Пресс, 2002. – С. 153–196.
3. Оукшот М. Рационализм в политике / М. Оукшот // Рационализм в политике и другие статьи. – М. : Идея-Пресс, 2002. – С. 7–37.
4. Оукшотт М. Современные представления о политическом господстве / М. Оукшотт // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. – 2009. – № 1. – С. 73–81.
5. Чамаева Н.А. Майкл Оукшотт об исследовании политической реальности / Н.А. Чамаева // Вестник Московского университета. Серия 12 «Политические науки». – 2009 . – № 1 . – С. 82–89.
6. Чамаева Н.А. Политическая теория Майкла Джозефа Оукшотта (1901–1990 гг.) : дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.01 «Теория и философия политики, история и методология политической науки» / Н.А. Чамаева ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2010. – 250 с.
7. Якубіна В.Л. «Масова людина» – кожен з нас? Розмисли над працею Майкла Оукшота «Маси в представницькій демократії» / В.Л. Якубіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2003. – Вип. 52/53. – С. 142–143.
8. Oakeshott M. Morality and Politics in Modern Europe: The Harvard Lectures, 1958 / M. Oakeshott. – New Haven, 1993.
9. Oakeshott M. Religion, Politics, and the Moral Life / M. Oakeshott. – New Haven, 1993.